УДК 39(477.8)(=511.141)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.3.19

KÁRPÁT-MEDENCEI SZÓRVÁNYMAGYAR KÖZÖSSÉGEK ETNOKULTURÁLIS KAPCSOLATAI: VISZONOSSÁGOK ÉS ASZIMMETRIÁK NÉHÁNY PÉLDA TÜKRÉBEN

THE ETNOGRAPHIC RELATIONS OF THE SCATTERED HUNGARIANS: LINKS AND ASSIMETRICS IN A FEW EXAMPLES

Pomozi Péter,
orcid.org/0000-0002-3044-4089
PhD, docens,
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem,
igazgató, Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpont

The writer of this study searches the answer to the question "will the scatter situation result in a full assimilation as some linguistic and sociological studies say or are there some other ways that haven't been examined yet neither from sociolingvistic, nor the linguistic policy's point of view. Would the correct exploration of these questions and the proper language policy environment result in the remaining of the scatter situation, slowing or stopping the disadvantageous processes?"

Most of the Hungarian population in the historical Hungarian language area (according to the writer of this study, all the places where Hungarian speaking population could be found since the 15th century belong here) ended up in a scatter situation by the 17th-18th century. Nowadays roughly a million Hungarian lives in a "classic" scatter situation in the Carpathian Basin. The mentioned above large territory represented a larger proportion of the Hungarian linguistic and cultural memory than we would inferred from the number of Hungarians remaining in these regions. One well-known example: Szerémség and Bánát in the Árpád era were the central cultural areas of Hungary.

That's why the complex examination of this large area's linguistic and cultural interactions is so important, moreover, the refinement of documenting-dramatizing approaches, because the etnocultural treasure and survival of three dozen counties should be a regional public matter.

Key words: assimilation, language policy environment, scattered Hungarians, linguistic and cultural interactions, historical Hungarian language area, Carpathian Basin.

Автор цього дослідження, зокрема, намагається знайти відповідь на питання, чи є ситуація мовної ізоляції односторонньою дорогою до повної асиміляції, як припускають деякі лінгвістичні та соціологічні підходи, чи все ж існують аспекти цієї проблематики, котрі досі не отримали належної уваги ані в соціолінгвістичному, ані в історико-культурному, ані в мовно-політичному дискурсі. Чи може їхнє відповідне дослідження, а також сприятливе мовно-політичне середовище сприяти збереженню ізольованих мовних спільнот, уповільненню або навіть зупиненню несприятливих процесів?

Факт залишається фактом: значна частина історичного угорськомовного ареалу (під яким автор розуміє всі ті території, де угорськомовне населення було присутнє щонайпізніше з початку XV століття) опинилася в стані мовної ізоляції вже внаслідок повторних переселень XVII–XVIII століть. Відповідно до адміністративного поділу 1886 року, у двох третинах жуп (комітатів) існували угорськомовні громади, а в одній третині регіонів вони становили єдину угорську присутність. Сьогодні близько одного мільйона угорців Карпатського басейну проживають у «класичних» умовах мовної ізоляції. В угорській мовно-культурній пам'яті ці території відіграють значно більшу роль, ніж це можна було б припустити на основі нинішньої чисельності угорського населення в цих регіонах. Відомий приклад: Срем і Банат в епоху Арпадів належали до центральних культурних осередків Угорського королівства Святого Іштвана.

З огляду на це, особливе значення має комплексне дослідження міжетнічних і мовно-культурних взаємодій у цьому величезному регіоні, що простягається від Енсу до Сірету, а також уточнення та поглиблення документальних і аналітичних підходів. Адже етнокультурна спадщина трьох десятків колишніх угорських жуп є питанням транскордонного регіонального значення.

Поряд із політичними та правовими гарантіями, а також позитивним мовним ставленням особи та її оточення, відповідне економічне середовище може також синергетично сприяти збереженню угорських мовних спільнот Карпатського басейну. На нашу думку, необхідно переосмислити поняття «мовна ізоляція» саме в контексті збереження, і в цьому ж дусі діяти як науковцям, викладачам, душпастирям, священникам та громадським діячам.

Ключові слова: асиміляція, мовно-політичне середовище, угорська мовна ізоляція, мовно-культурні взаємодії, історичний угорськомовний ареал, Карпатський басейн.

Szórvány és diaszpóra

A Kárpát-medencei magyar nyelvészeti szakirodalom – az általános nemzetközi gyakorlattal szemben – konzekvensen megkülönbözteti szórvány és diaszpóra fogalmát. Péntek János találó jellemzésével „a magyarban a szórvány attól szórvány, hogy megváltozott és folyamatosan változik a környezete, a diaszpóra úgy diaszpóra, hogy más környezetbe került" [12, 30.o.]. Lényeges megkülönböztetési szempont, hogy a szórvány őshonos kisebbség, míg

a diaszpóra idegen nyelvi környezetbe történő vándorlással keletkezett, olyan területen, ahol az adott nyelvi közösség nem őshonos.

A szórvány definíciója diszciplináris és egyéb megközelítésbéli eltérések miatt sem olyan egyszerű, mint szórvány és diaszpóra fogalmi elkülönítése. Ezért célirányos szemügyre vennünk a szórványfogalom néhány jellegzetes definíció-kísérletét, hogy megfelelő értelmezési keretbe helyezhessük saját mondanivalónkat.

Fogalmak. A szórványról többféleképp

Az utóbbi pár évtized magyar nyelvészeti terminológiai gyakorlata szerint a szórvány az őshonos nyelvi kisebbség olyan halmozottan hátrányos, sérülékeny helyzetben lévő csoportja, amely folyamatos fogyásban van, helyzetéből adódóan asszimilációs spirálba kerül(he)t és felmorzsolódhat. Nézzük e megközelítésre néhány példát! „Szórvány az a csoport vagy kis közösség, amely egy tőle eltérő nyelvű etnikumú vallási környezetbe ágyazottan nem képes fenntartani önmagát." [16, 42.o.]. „Szórvány az a csoport, kis közösség, amely egy tőle eltérő nyelvi és kulturális etnikumú, vallású környezetben nem képes fenntartani önmagát, nem képes olyan önszerveződésre, amellyel biztosíthatná folytonosságát. Ennek kritikus határát többek között olyan tényezők jelölhetik ki, mint a létszám és az arány, az intézményfenntartási igény és lehetőség." [12, 30.o.]. „A szórványosodás asszimilációs folyamat. Az asszimilációnak vannak külső és belső tényezői, illetve okai. […] demográfiai viszonyok megváltozása […] intézményi keret átalakulása […] átalakul a közösségi élet, az anyanyelv visszaszorul […] A társadalmi térvesztés átterjed a gazdasági és a politikai szférára is" [4, 44–45.o.]. Fodor István negyven vajdasági települést felölelő szórvány-riportkönyvében a kisebbség kisebbségének nevezi a szórványokat, „ahol már olyan kevesen élnek, hogy igazán közösséget sem tudnak alkotni, anyanyelvüket elvétve használják vagy javarészt elfelejtették" [5, 7.o.].

Ezekben a meghatározásokban általában megjelenik az idegen (domináns nyelvű) közeggel szembeni alacsony lélekszám, kritikus kisebbségi arányszám mutatója. Emiatt (ám sok esetben sajnos egyébként sem) formálhat jogot az adott kisebbség olyan intézményi (közoktatási, ügyintézési stb.) hálózatra és nyelvi támogatásra, mellyel anyanyelvét a fiatalabb nemzedékeknek átörökíthetné. Ebben a helyzetben a kétnyelvűség többnyire erőteljesen aszimmetrikus, azaz a szórványt körülölelő domináns (a Kárpát-medencei magyarság esetében egyben államnyelvi) többség csak elvétve beszéli a magyart.

A szórványkisebbségekben mindezen okokból a nyelvi dominanciaváltás előrehaladott állapotban lehet. A „Szórványlétben" említett vajdasági példáiban gyakran találkozunk az anyanyelv pusztán szakrális funkciókra, misére-istentiszteletre korlátozódásával. Ha ezt az igen beszűkült nyelvhasználatot a szociolingvisztikai szakirodalom nyelvkihalási, (illetve megfordítva revitalizációs) skáláinak megfelelő fokozatain próbáljuk elhelyezni, akkor Fishman GIDS-skáláján ez a 8., 7., szintet jelenti.[1] Megjegyzendő azonban, hogy megfelelő revitalizációs technikákkal, természetesen megfelelő nyelvi jogi-nyelvpolitikai környezetben elvben akár a 7–8. szintről is revitalizálható egy-egy kisebbség anyanyelvhasználata. (Fishman 1991, magyarul idézi Gál Noémi [6, 42–45.o.].

Erre a lehetőségre a történeti áttekintés után visszatérek, de már önmagában a revitalizációs szakirodalom is mutatja, hogy a szórványhelyzetet nem minden esetben indokolt olyan egyirányú utcaként kezelni, amely fátumszerűen teljes nyelvcserébe, nyelvi-kulturális, s végül etnikai asszimilációba torkollik. Más kérdés, hogy az utóbbi két évtized során számos magyar szórványban figyelhető meg, hogy a korábban stagnáló nyelvi-etnikai helyzet exponenciálisan romlott, szórványok tűntek-tűnnek el, s ugyanakkor korábbi tömbök töredeztek-töredeznek szórványokká. Álljon itt erre néhány adat Kárpátalja, ill. Dél-Erdély szórványmagyar területeinek népességváltozásából: „Komoly figyelmeztetés, hogy a legnagyobb veszteség a szórvány- és szigetmagyarok körében ért bennünket: a Rahói járásban a magyarság 16,5, a Szolyvaiban 11,5, míg a Técsőiben 18,9 százaléka tűnt el a két népszámlálás közötti időszakban." [22, 57.o.] [2]; „miközben a tömbben élő magyarság esetében a helyi demográfiai százalékos mutatók javulnak vagy stagnálnak, azon közben a szórványnak minősülő megyékben a magyarok lélek és arányszáma drasztikusan csökken. […] Arad megyében 2002–2011 között 24,8%, 1992–2002 között 19,2 százalékos a magyarság fogyása. Brassó megyében 1992–2002: -19,8%, 2002–2011: -22,9%. Fehér megyében 1992–2002: -16,5%, 2002–2011: -23,3%. Hunyad megyében: 1992–2002: -25,0%, 2002–2011: -36,1%. Temes megyében 1992–2002: -19,6%, 2002–2011: 30,2%" [4, 37.o.].

Egyfelől tehát a szakirodalom pesszimista narratívája a Kárpát-medence etnikai-nyelvi mintázatának magyar szempontból negatív dinamikájával bizony indokolható, másfelől azonban ez nem segíti azon keretrendszerek ismertetését, ill. az azokért való (pro)aktív cselekvést, melyekkel ez az egyirányúság esetleg mérsékelhető vagy optimális esetben megszüntethető lenne.

[1] Fishmanén kívül is több nyelvkihalási skála létezik, 9-10 fokozatú is, mondanivalónk lényegén azonban ez nem változtat.

[2] Azaz 1989 és 2001 között, azóta nem került sor újabb ukrajnai népszámlálásra.

Ezért érdekesek és értékesek a „szórványról másképp" típusú közelítések. Fontosnak tartom idézni itt Bodó Barna néhány gondolatát: „nem alakult még ki az a világos keret, amely a szórványhelyzet kapcsán szokásos moralizálás helyett a kérdés közpolitikai kérdésként történő elemzését és értelmezését tenné nem csupán lehetővé, hanem egyben szükségessé is, amikor a bucsálódás és az elmúlás miatti kesergés helyett a segítő szándék találna világos keretet, eloszthatóó feladatokat és ezekhez rendelt forrásokat. Itt az ideje, hogy a bajainkról való beszédmódban a bajokról át lehessen térni ezek kezelésének az előkészítésére" [4, 38.o.].

A „kezeléshez", a gyógyító stratégiák hatékonyabb tervezéséhez mindenképpen tanulságos a történeti Magyarország egyes szórványhelyzeteinek, illetve a magyar nyelvterület történeti dinamikája néhány részletének felvillantása, egyes kapcsolódó nyelvi jogi-jogtörténeti érdekességeket sem elhallgatva. Ugyanis e sorok írója szentül meg van győződve arról, hogy a szórványok végzetes felmorzsolódását és eltűnését (szétrobbanását és/ vagy teljes asszimilációját) nem önmagában a szórványhelyzet, hanem a szórványra nehezedő külső és belső (nyelv) politikai nyomás, és a javarészt ennek nyomán erősödő külső-belső negatív nyelvi attitűd okozza. Ha pedig így van, akkor a Bodó Barna emlegette világos keretek, eloszthatóó feladatok jelentős részben nyelvi jogi feladatokat, a nyelvi jogi keretek megteremtését, implementálását és gyakorlati ellenőrzési mechanizmusait jelentik, másfelől pedig, ezzel részben összefüggésben a szórvánnyal kapcsolatos külső és belső nyelvi attitűdök javítására szolgáló oktatási és egyéb technikák alkalmazását.

A Kárpát-medence nyelvi-etnikai mintázatának változásai

Ha a Kárpát-medence Trianon előtti etnikai mintázatának változásait vizsgáljuk, akkor a magyarság szempontjából durván négy, ellenkező előjelű szakaszt különböztethetünk meg. Ezen felosztásomhoz nagyjából hasonló szakaszolást kínál Kiss Jenő is *A magyar nyelvtörténet kézikönyvé*-ben [8, 382.o.].

Nagyjából négy nagy történeti szakaszt lehet megkülönböztetni az elmúlt durván tizenegy–tizenhárom évszázad[3] során:

– a Kárpát-medencei magyar jelenlét kezdetétől a XV. század közepéig;

– a török délvidéki megjelenésétől a hódoltság végéig és a betelepítések évszázadáig;

– a XVIII–XIX. század fordulójától az első világháborúig;

– a trianoni évszázad a békediktátum aláírása után.

Nyelvi-etnikai dinamika 1920 előtt. A nyelvhasználatot szabályozó jogalkotás kezdetei a Magyar Királyság történetében

A Magyar Királyság történetében a kora középkortól a romantika koráig megfigyelhető dinasztikus *hungarus*-tudat az 1789-es forradalom után egyre dominánsabbá és kisebbségellenesebbé váló francia államnemzet-felfogással szemben azt jelentette, hogy az állam az őt alkotó lojális etnikumok közössége. Ez a szemlélet teret engedett a korona határain belül olyan párhuzamos etnokulturális folyamatoknak, melyeket retrospektív szóhasználattal akár *Kulturnation*-csíráknak is nevezhetnénk. Az, hogy 1918-20 után, a történelmi Magyarország szétverésénél életerős nemzetiségek váltak az utódállamok vezető nemzeteivé, saját terminológiájuk szerint „államnemzeteivé", mindennél beszédesebben mutatja, hogy a magyar nemzetfejlődés sohasem járt a nyelvi kisebbségeket tervezetten eltipró, klasszszikus francia *Staatsnation* úton. Még akkor sem, ha erre a XIX. század folyamán voltak egyéni és szórványos jogalkotói kezdeményezések. Előbbiek, mint Berzeviczy Gergely Bécsben megjelent, francia nemzetmodellt magasztaló értekezése nem keltett különösebb figyelmet, a szórványos jogalkotói kísérletek érdemi implementációjára pedig minden magyarellenes vádaskodás ellenére sincs egyértelmű bizonyíték (vö. erre bővebben 15, 69–74, ill. 85–88.).

Az első szakaszban dinamikusan növekszik a magyar etnikai és nyelvi jelenlét a Kárpát-medencében, a harmadikban lassú gyarapodás figyelhető meg, a másodikban és a negyedikben azonban drámai módon csökken a magyarság részaránya. A harmadik és a negyedik szakaszban már adatolhatók az etnikai mintázatváltozások nyelvspecifikus, a negyedikben pedig már direkt nyelvpoltikai okai. A reformkortól kezdve a magyar – a Bach-korszak magyarellenes terrorja, és az ezzel járó időszakos visszaesés ellenére is – presztízsnyelvvé válik, ami azt jelenti, hogy többen beszélik a magyart, mint ahányan magyar származásúak. A békediktátum érvényre jutása után, jobban mondva már az első világháború derekától pontosan ezzel ellentétes folyamat indul meg a majdani utódállamokban. Míg az első két szakaszban a népességarányok változása döntően a biológiai reprodukció lehetőségeinek és korlátainak, békés és háborús periódusoknak, valamint az etnikai betelepítéseknek a tükre, addig a harmadik és negye-

[3] A tizenhárom századot László Gyula kettős honfoglalás elmélete után napjaink interdiszciplináris őstörténeti kutatási eredményei egyre valószínűbbé teszik. Nyelvi-nyelvtörténeti szempontból is szólnak közvetett, László Gyula elméletét támogató érvek a legalább VII. századtól datálható Kárpát-medencei magyar jelenlét mellett: ha ugyanis csak a IX. században érkezett magyar nyelvű néprészekkel számolunk a Kárpát-medencében, abból aligha magyarázható a magyar nyelv olyan térnyerése az Árpád-korban, amely valójában lejátszódott, *nota bene* mindennemű etnospecifikus nyelvpolitikai diszkrimináció nélkül.

dik szakaszban már az említett nyelvspecifikus tényezők is alakítják az etnikai szerkezetet, sőt, ezek szerepe sokszor nagyobb az arányváltozásokban, mint a reprodukciós ráták esetleges különbségei. A nyelvészeti irodalom asszimiláció-definíciója nyomán úgy is fogalmazhatnék, hogy magyar aspektusból a harmadik szakasz apránként növekvő asszimilációs nyeresége áll szemben egy trianon utáni, máig mélyülő, az utóbbi negyedszázadban Erdélyben, Délvidéken, Kárpátalján exponenciálisan mélyülő asszimilációs veszteséggel. Ez az asszimilációs (nem reprodukciós!) veszteség a szórványok körében a legnagyobb.

Az első három szakaszra jellemzőek voltak az aktív két- és többnyelvűségi minták, így a szórványközösségek fennmaradhattak. Az általam disszimilációsnak nevezett modell szerint alakulhattak akár a korai spontán, akár a későbbi, immár tudatosabb nyelvválasztási folyamatok. A negyedik szakasz történéseit a kisebbségekre nehezedő, államilag fenntartott asszimilációs nyomás determinálta, mely eleve kétségbe vonta a kisebbségi(vé vált) nyelv(ek) megőrzésének létjogosultságát, tekintve, hogy az államnyelvi hegemónia megteremtése volt az elsődleges cél.

Ez a fajta államnyelvi, kisebbségi jogfosztó Staatsnation-közelítés nemcsak azért igazságtalan és méltánytalan a Kárpát-medence nemzeti kisebbségeivel szemben, mert történetileg, Szent István országától kilencszáz éven át egy döntően egy többnyelvű, többnemzetiségű mintázattal állunk szemben, hanem azért is, mert a XIX. század éledező nemzetiségi mozgalmai még az utódállami nyelvpolitikáknál jóval liberálisabb reformkori és dualizmus-kori magyar gyakorlatot is rendkívül kritikus szemmel nézték.

De hogyan is változott a magyar nyelv „állami" szerepe a századok során? A királyság megalapítását követően a latin folyamatosan teret nyert az udvari, később kancelláriai és egyéb hivatalos nyelvhasználati színtereken, maga az egyházi és korlátozott világi (elsődlegesen jogalkotói szférára kiterjedő) írásbeliség pedig görög kezdetek után szinte kizárólag latin nyelvű volt a királyság korai századaiban.[4] Andrássy azonban megjegyzi, hogy „a magyar királyok autonómiát adtak Horvátországnak (1091), az erdélyi szászoknak (1224)[5] és a szerbeknek (1691)" [1, 67.o.]. Ez a királyság hivatalos ügyeinek használatában is többnyelvűséget eredményezett a spontán élőnyelvhasználat természetesen meglévő, korszakról-korszakra, régióról-régióra dinamikusan változó többnyelvűségei keretei mellett.

Bár a XIV–XVII. század történései (reformáció, Erdélyi Fejedelemség nyelvhasználata, nemesi magánlevelezés stb.) erősítették a magyar nyelv pozícióit, a török hódoltságot követő évtizedek Habsburg visszarendeződésével szinte kizárólagosan visszatértek magyar földön a latin hivatalos használatára. Ez másrészt a hódoltság hatására végbement óriási magyar népességfogyás „logikus nyelvi eredménye" volt: az Oszmán Birodalom pusztításai nyomán éppen a legmagyarabb etnikumú délvidéki és alföldi megyék néptelenedtek el.

A latin kizárólagos hivatalos nyelvként való használata azonban hamarosan anakronisztikussá vált. „A XVIII. század második felében már érlelődött a gondolat, hogy a latint nem lehet a végtelenségig megtartani az ország hivatalos nyelveként, s ez idővel tükröződött a jogalkotásban is. [...] a Ratio Educationis ugyan még mindig a latin oktatási hagyományokon alapult [...], de az anyanyelv és a német oktatását is elő kívánta mozdítani" [1, 68.o.]. Ám hét évvel később, 1784-ben II. József nyelvrendelete az erőszakos németesítésről nem várt ellenállásba ütközött, így azt az uralkodó halálos ágyán, 1790-ben visszavonta. Ezekben az években indult meg az a folyamat, amely a latin hagyománnyal szakítva, a német hegemóniáját elutasítva immár a magyar nyelv hivatalossá tételére irányult.

„Első lépésként megszületett az 1790. évi XVI. törvénycikk: ez még csak azt mondta ki, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni", s emellett rendelkezett arról, hogy „a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemeken a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállítatni a kormányszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók" [1, 68.o.]. E folyamat végpontjának tekinthető az 1844. évi II. törvénycikk, melynek értelmében Erdélyt (!) és Horvátországot nem számítva a magyar lett az ország fő hivatalos nyelve. A holt latin helyett egy élő nyelv hivatalossá tétele a nemzeti polgárosodás törvényszerű hozadéka, mellyel Magyarország az európai nagy államok útját követte. A királyság etnikai összetétele miatt azonban ez teret nyitott a magyarellenes kisebbségi kritikáknak. A sokszor pusztán általános szeparatista ideológiát szolgáló kritikákat Bécs többnyire támogatta is, mert magyarellenes adut látott bennük, és az 1848-49-es szabadságharcban ezt saját céljaira kamatoztatta is. Emiatt a már Szegedre menekült Országgyűlés 1849 júliusában elfogadta a VIII. törvénycikket. Ennek szellemében a magyar a diplomácia nyelveként szolgált volna, míg a törvény az ország nem magyar nemzetiségi többségű területein a helyi nyelvek hivatalos használatát is lehetővé tette volna, a helyi nemzetiségi anyanyelvi oktatással együtt. A törvény „ezzel talán az első volt a világon. A törvény végrehajtására viszont a szabadságharc

[4] Ezt az Árpád-korból fennmaradt törvényszövegek, alapító- és adományleveleknek, birtokösszeírások nyelvhasználati statisztikája alapján világosan látni.

[5] Andrássynál 1226.

bukása miatt már nem került sor" [1, 69.o.]. Már csak azért sem, mert a Bach-korszak a teljes magyartalanítást tűzte ki célul a hivatalos szférában. A korabeli anekdoták szerint nem volt ritka, hogy színmagyar falvak önkormányzatában sem lehetett Müllereken, Magereken, Zahradákon és Knopacsekeken kívül más képviselőt találni [7, 56–57.o.].

E második erőszakos németesítő hullámnak a kiegyezés vetett véget. Az 1868-ban megszavazott, nemzetiségi egyenjogúságról szóló XLIV. törvénycikk a korban páratlanul széleskörű nyelvi jogokat biztosított minden nemzetiségnek. A magyart államnyelvvé nyilvánította, ám ezzel egyidejűleg rendelkezett arról, hogy a törvényhatóságok, bíróságok a teljes ügykezelésükben nemzetiségi nyelvet is használhattak a testületi tagok egyötödének javaslata alapján. A jogszabály kimondta azt is, hogy a teljes közoktatásban mindenkinek az anyanyelvén kell biztosítani a tanulást. Lényegében tehát a Magyar Királyság nemzetiségi nyelvei széleskörű, csaknem a magyarral azonos jogokat élveztek. Mint Andrássy megjegyzi, ilyen méltányos, kisebbségbarát nyelvi jogi környezetet a korban Magyarországon kívül csak Ausztria és Svájc tartott fenn [1, 70. o.). Sajnos az első világháborút lezáró trianoni békediktátum után, a történelmi Magyarországból felosztásából területet és népességet nyert államok semmilyen formában nem követték sem a megelőző 900 év Kárpát-medencei nyelvi hagyományait, sem a dualizmus kori gyakorlatot. Nem nézték jó szemmel az egyszerű polgárok aktív két- és többnyelvűségét, törvényalkotásukban pedig gyökeresen szakítottak az 1868. évi XLIV. törvénycikk kisebbségvédő szellemiségével.

Nyelvpolitikai folyamatok a környező államokban Trianon után: szórványspecifikus veszteségek

Trianon után a (relatív vagy abszolút) kisebbségbe került magyar nemzetrészek esetében csak az 1930-as években, majd a hatvanas-nyolcvanas években volt megfigyelhető mérsékelt etnikai-nyelvi gyarapodás, a többi hatvan-hetven év a különböző eredőjű, nagyságrendű és gyorsaságú apadások ideje. A szórványmagyarságot azonban az általános veszteségeken túlmenően is sújtották „szórványspecifikus" diszkriminációk. Ezek nem egyszerűen egyes szórványok „felszívódását" jelentették, hanem az ezer év során nagyjából stabilizálódott Kárpát-medencei magyar nyelvjárásterület északi és déli peremeinek beszűkülését is.

A történelmi Magyarország hagyományos magyar szórványterületei felszámolásának programját a legdurvábban és leghatékonyabban a Csehszlovák Köztársaság hajtotta végre az 1920-as évek elején[6]. Mivel az első köztársaságban az „államalkotó csehszlovák nemzet" a lakosságnak alig kétharmadát tette ki, s hivatalos állami politika a korábban két- vagy többnyelvű területek gyökeres és azonnali egynyelvűsítésére, a korábbi egynyelvű magyar területek esetében pedig azok kétnyelvűsítésére törekedett. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy Felvidék történelmi szórványmagyar területein rendeletileg tiltották be a magyar nyelv bárminemű hivatalos és nyilvános használatát.

Az első ilyen rendeletet 1921. április 6-án adták ki Trencsén megyében, teljes magyar nyelvhasználati tilalmat foganatosítva. Ennek a nyelvgyilkos politikai iránynak következtében a régi Felső-Magyarország középső és északi vármegyéinek kisebb magyar tömbjei és szórványai néhány év alatt lényegében eltűntek. A magyarság már a harmincas években is abba a (máig egyre keskenyedő, s két ponton jó évtizede meg is szakadt) déli sávba koncentrálódott, ahol a 20%-os küszöb elérése / túllépése miatt az új állam által előírt keretek közt is megtarthatta magyarnyelvűségét. Itt azonban nem hallgathatom el azt az alig-alig ismert tényt, hogy ha a középső és északabbi vármegyékben nem alkalmazták volna a magyar nyelv teljes tiltását a közélet minden szférájában, akkor a 20%-os törvény alapján számos, a jelenlegi nyelvhatárnál északabbra húzódó szigetszerű szórványban is életerős magyar közösségek maradhattak volna. Mindenekelőtt az 1866-os vármegyerendszer szerinti Pozsony, Nyitra, Bars, Gömör, Abaúj-Torna és Zemplén északabbi sávjában, továbbá szigetszerűen a magyarságától szinte teljesen megfosztott Trencsén, Zólyom, Szepes és Sáros vármegyékben is. Szomorú, de korántsem páratlan statisztikai példa Selmecbánya esete: itt a dualizmus-kori utolsó népszámlálás alkalmával, 1910-ben 41,7% volt a magyarok aránya, és a németséggel és zsidósággal együtt relatív többséget képeztek a helyi szlováksággal szemben. Ugyanebben a városban az 1930-as csehszlovák népszámlálás alkalmával 2,5% vallotta (merte vallani) magát magyarnak. 1980-ban ez az arányszám 0,4% volt, míg a II. világháborút követő totális német kitelepítés miatt a helyi németség már a negyvenes évek végére eltűnt Selmecről.

E helyütt nincs tér az 1920 utáni nyelvpolitikák magyar szórványokra gyakorolt hatásait összegző Kárpát-medencei nyelvi-etnikai elemzésre, viszont több írásomban is érintettem már ezt a kérdéskört (l. pl. 14, 116–164. o.). A kérdés általános, nem szórványspecifikus demográfiai vetületeinek, etnikai-nyelvi statisztikáiba sem bocsátkozhatom, de ennek igen jelentős a szakirodalma. Mindazonáltal megemlítem Kocsis és Tátrai etnikai térképeit [9], a számomra itt szórványszemszögből is igen lényeges történeti szemléletmód miatt.

[6] Ne feledjük, 1920. június 4. és 1938. október 7. között a mai Kárpátalja is a Csehszlovák Köztársaság kötelékébe tartozott.

A fentebb említett felvidéki példák is elegendőek annak érzékeltetésére, milyen drámai mértékben változott meg a Kárpát-medencei nyelvpolitikai helyzet Trianon után. Emiatt csak néhány általános megállapításra szorítkozom az elmúlt bő évszázad szórványokat (is) befolyásoló történéseiről.

– A történelmi Magyarország nyelvi kisebbségei, amelyek 1866. óta kodifikált nyelvpolitikai támogatást élveztek, 1920-ban *de jure* államnyelvi többséggé váltak. A korábban többségi magyarság, amely az ország teljes területén hivatalos nyelvként használhatta anyanyelvét, az utódállamokban kisebbséggé vált. Kb. 3,3 millió magyar életében változtak meg ezáltal a mindennapi élet keretei.[7] Köztük többszázezer szórványmagyarában.

– Új elemként jelent meg a közép-európai történelem színpadán, hogy asszimilációs nyelvpolitikával, a kisebbségi nyelvhasználat regionálisan teljes tiltásával, és nem utolsósorban a tiltások által kikényszerített spontán és irányított lakosságcserékkel nagyobb régiók etnikai-nyelvi képét is át lehetett rendezni igen rövid idő alatt.

– Az utódállami keretek gyakori változása, (az 1920-as négy állam területén jelenleg nyolc osztozik), általában nem hozott javulást a magyar nyelvű őshonos kisebbségek nyelvi jogainak kérdésében. Sőt, a gyakori hatalomváltások még kiszámíthatatlanabbá tették a nyelvpolitikai környezetet. Tanulságos a nagyhatalmi játszmákban őrlődő kisebbségekre Kárpátalja példája, melyet történelmi kontextusba ágyazva tárgyal Zékány Krisztina [20, 119–144.o.].

Két kedvező kivétel akad az elmúlt évszázad kisebbségi magyarokat érintő nyelvpolitikai helyzetében, mindkettő a poszt-jugoszláv térából: Szlovénia és Horvátország esete. Különösen pozitív Szlovéniáé, ahol az olasz és a magyar a történelmi nyelvterületén hivatalosan is endemikus nyelvnek számít, és a helyi kétnyelvűség jogi és gyakorlati garanciái szinte maradéktalanul érvényesülhetnek. Ezáltal a muravidéki szórványmagyarságnak *de facto* és *de jure* is minden esély megadatott arra, hogy megőrizze identitását. A többi már a helyi magyar közösség döntésein múlik.

– Mindazokban az országokban, ahol a kisebbség nyelvhasználati jogait arányszámokhoz kötötték, a szórványok már csak azért is nehéz helyzetbe kerültek, mert vagy eleve nem érhették el a jogérvényesítéshez szükséges küszöböt, vagy ha el is érték volna, akkor az adott állam adminisztratív eszközökkel állta ennek útját: pl. a 20% arányt pl. nem községi, hanem járási szinten kellett elérni a Csehszlovák Köztársaságban.

– Mindezek hatására három–kilenc évszázados magyar szórványok tűntek el 1920 után a térképről. (Tegyük hozzá, németek is, nagyjából ugyanazokból a régiókból.) Óriási mértéket öltött a korábban tömbmagyar területek szórványosodása is. 2024-ben elmondható, hogy három székely (vár)megyét, Csallóközt, Észak-Bácskát, Partium, Kárpátalja egyes részeit és az Ipolyvidéket kivéve az 1920-ban elcsatolt, magyar nyelvű területek elszórványosodtak vagy elszórványosódóban vannak.

– Területi autonómiát csak a Vajdasági Autonóm Tartomány keretein belül élvezhet 1991 óta a helyi magyar kisebbség. Ez elvben a szórványhelyzetben lévő vajdasági közösségeknek is reménysugarat jelentene, a gyakorlatban azonban a vonatkozó szerbiai jogi elemek implementációjából fakadó nehézségek miatt még tömbmagyar területeken sem sikerül minden autonómia- és törvényadta lehetőséget kihasználni (vö. erről részletesen 2,13–36.o.).

Budeusz úrtól a gyermekmondókákig. Az etnokulturális kapcsolatok Kárpát-medencei viszonosságáról szórványterületeken

Mikszáth jó palócai és tót atyafiai a Mikszáth-történetekben évszázadokon át éltek-haltak, szerettek és fortélyoskodtak egymás mellett, nemcsak magyar, hanem szlovák többségű vármegyékben is. A polgári és nemesi miliőben játszódó történetek, a lovagok és várúrnők világának helyszínei egészen az időnkénti szepességi városcserék miatt változó magyar-lengyel határig értek. S ha Mikszáth névválasztása időnként írói, szimbolikus, szándékosan fiktív is, mint pl. *Szent Péter esernyője* c. regényében a Besztercebányához közeli Glogova esetében, történeteinek etnokulturális szálai dokumentarista hitelességűek. Ahogyan az a kétnyelvű környezet is, ahol szomszéd nem vájta ki szomszédja szemét.

A legszebben és a legtöbbször talán Krúdy Gyula festette meg a történelmi Felvidék vármegyéinek hármas nyelvi viszonosságát, a leglíraibb epikusként is dokumentarista tollal. Sem ő, sem Szindbádja, a mesebeli hajós nem tudott elszakadni ifjúkori álmainak világától, a podolini polgároktól, a fehérvállú cselédlányoktól és a környező bércek rejtelmes váruraitól. Minduntalan felkereste nyughatatlan szíve azt a világot, ahol valaha, a Poprád nyargaló folyásánál egész békésen megfért a tót, a cipszer és a magyar szó. Ahová a podolini tanítómester az Alföldről kommentálta a csemetéket német szemeszterekre, miközben maga is tökéletesítgette magyartudását. Krúdy így emlékezett Budeusz tanító úrra, a podolini „gyermekkereskedőre”:

„A szekérsor a gyerekekkel elindult azon a hosszú és boldog országúton, amely a poprádfelkai állomástól Késmárkon, Szepesbélán át Podolinba vezetett.

[7] Egészen pontos számokat azért sem lehet mondani, mert nem teljesen világos az I. világháborús, etnikailag is magyar katonaveszteségek aránya területi bontásban. Ezek felmérését is megkísérelték hadtörténészek. is történtek kísérletek a

A régi Szepesség – mint tréfásnyelvűek mondták – Ó-Cipcéria lakott ennek az országútnak a mentén. Itt már félig magyarul, félig cipcerül beszélt a lakosság, és a bocskoros, hosszú fenyőfákat fuvarozó tót is megértette a magyar szót, ha azt véletlenül az arra utazó szolgabíró vagy csendőrtiszt mondta. De Budeusz bácsi is tüntetőleg beszélt magyarul, amikor a „német-szóra" érkezett gyerekeket a késmárki Thököly-vár közelében, a csodálatos hangú véntorony körül, az emeletes házakban elhelyezte. Szepesbélán Gábrielnél, a takácsmesternél volt valamely mondanivalója, a szomszédban egy borovicskagyár volt és a borovicskafőzővel itt elbeszélgetett. Podolinba, Toporcon át, csak estefelé érkeztünk egyedül maradt kocsinkkal, mert Budeusz úr mindenütt hagyott a portékájából, az alföldi gyerekekből. Két-három fiú ült még a kocsin, Budeusz úr kiválasztottai, akiket a maga városában, Podolinban helyezett el. No hiszen a többi se maradt azért árvaságban, a podolini tanító eleinte minden héten, később minden hónapban bejárta a nagy országút mentén fekvő városkákat, hogy a „gyerekeit" szemügyre vegye, és az alföldi szülőknek bőséges jelentést küldjön."

Ám nemcsak szépíróink, hanem a mindennapi élő nyelv is árulkodott a nemzetiségek közti kulturális kapcsolatokról. Jövevényszavak áramlottak egyik nyelvből a másikba. A magyar ugyanúgy élt szláv szavakkal, ahogy a szlovák, a ruszin, a rác magyarokkal. A német jövevényszavak jelentős része magyar közvetítéssel került a szlovákba és a ruszinba. (Ez hangtani és nyelvföldrajzi kritériumokkal általában világosan eldönthető.) A viruló etnokulturális kapcsolatok sajátos hajtásai voltak a gyermekfolklór kevert nyelvű mondókái, dalai, csúfolói. Ezek egyrésze olykor halandzsának tűnik, miközben a kérdéses szavak gyakran a két- és többnyelvű környezetben cseperedő gyermekek nyelvi kölcsönzései a helybeli szórvány(ok)at képviselő játszópajtásoktól. Akik éppúgy lehettek Somogyban a német, mint Hontban, Nógrádban a szlovák szórvány képviselői. És persze megfordítva is, északabbra vagy délebbre.

Vikár Béla vetette fel somogyi gyűjtései kapcsán az *Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa* kezdetű Somogyszilből származó dalvariánsban az „ispiláng" eredetkérdését.[8] Vikár szerint az *ich spiele ein* 'játszom egy…' szavai torzultak így el. Később Hermann Ottó felhívására egy Arad megyei tanító beküldte a dal helyi sváb változatát: *Ich spiel ein, Ich spiel ein, Ich spiel einen Rosenkranz...,* mely valóban a somogyszili változat német megfelelője, így Vikár feltételezését megerősítette [19, 289–295.o.]. Gyermekkoromban Ipolypásztó folklórjából magam is eltanultam a *Cso sza mi sza prézli, vaszt iszt dasz ribizli* kezdetű csúfolódót, amely vélhetően még a két világháború közti új, cseh nyelvű, magyarul kukkot sem értő fináncgyerekek ugratására szolgálhatott, mutatván nekik (*čo, mi, was is das*), hogy értetlenül szemlélik még a németes magyar szavakat (is). Háromnyelvű-álhalandzsa jellege miatt írtam magyar ortográfiával ezt az ugratót.

Az ilyetén folklór-gyöngyszemek száma ugyanúgy hosszasan folytatható lenne, mint szépíróink etnokulturális kapcsolatokról lejegyzett tanúságai, hiszen, ha változó arányban is, de szinte minden magyarországi vármegyében volt valamelyes többnyelvűség. Kétnyelvű cselédlányok és szolgálók, kétnyelvű tisztviselők, polgárok és főurak, de legalább néhány német polgár mindenütt akadt. A képviselt nyelvek és nyelvi arányok változtak vármegyénként, a jelenség nem. Ettől függően váltakozott, ki volt épp kisebbségben vagy szórványhelyzetben.

De nézhetjük a Kárpát-medencei népzenei kontinuumot is. Kis-Lengyelország havasaitól a Keleti-Kárpátokig megtaláljuk ugyanazokat a motívumokat, dallamíveket népzenénk, népi tánczenénk újabb rétegeiben. Bartók és Kodály nemcsak magyar, hanem szlovák, román folklórt is gyűjtött, mindenütt a „tiszta forrást" kutatva. Ennek a kárpáti kulturális testvériségi gondolatnak állított gyönyörű emléket a Muzsikás együttes Bartók-albuma, melynek világbemutatóját a londoni Royal Festival Hallban tartották 1998 novemberében.

Az idézett történelmi interetnikus példák jól szemléltetik, hogy egy élő, felülről nyelvpolitikailag meg nem nyomorított helyzetben, meg nem mérgezett etnikai légkörben egyáltalán nem volt kilátástalan nyelvi-kulturális szórványhelyzetben lenni. Felvidék szászai, cipszerei ugyanúgy megérték a XX. századot, ahogy Barcaság kora középkortól jelenlévő németajkú diaszpórái. Az évszázadok során a németajkú diaszpórák gyakorlatilag őshonos kisebbségekké, szigetszerű tömbökké és szórványokká alakultak. Az 1224-es Arany kiváltságlevél (*Andreanum*) alapozta meg a széleskörű nyelvi és politikai autonómiáik sorát a Magyar Királyságban,[9] melyet számtalan városnak adott kiváltságlevél követett térben és időben. A szászok, cipszerek, svábok autonómiája is mutatja, hogy megfelelő nyelvpolitikai környezetben akár szigetszerű tömbök és szórványok is életképesek lehetnek, és ez irányt mutat a XX. században is. Visszaszorulásuk éppen jogi és politikai helyzetük drasztikus megváltozásának köszönhető 1920 és az

[8] *Ispilláng, ispillángi rózsa / Rózsa volnék: piros volnék, / Pénz volnék: csörögnék, / Karika volnék: fordulnék. / Zöld selyem szoknya / Piros arany rojtja / Szeder szemű szép Jánoska / Fordulj angyal módra!* [19, 264.o.]

[9] Az európai autonómiatörténetben is úttörő kezdeményezés volt az *Andreanum* az autonómiák kiterjedtségénél és részletes szabályozottságánál fogva.

1970-es, 1980-as évek között. (A dél-erdélyi szászságot ekkor árusította ki „darabra” az NSzK-nak egy igen rossz emlékű román pártfőtitkár, Szlovákiából pedig lényegében a teljes németséget kitelepítették már 1945–46-ban).

Az évszázados német-magyar érintkezések váltották ki a magyar mint környezeti nyelv tanulása iránti igényt, ennek jegyében jelentek meg Bél Mátyás 1729-es Sprachmeistere után sorban az egyre igényesebb, módszertanilag finomodó, németajkúaknak szóló magyar nyelvmesterek és nyelvtanok [10, 21–23]. Ez is mutatja, hogy Budeusz urak mindkét irányban voltak, *nota bene*, Bél Mátyás is többnyelvű *hungarus* volt. Ahogy pl. Vályi András, a Budai Universitas magyar tanszékének első professzora is [15, 86–87.o.]. Mindketten kiválóan értettek-írtak latinul, magyarul, szlovákul és németül is.

A külső és belső nyelvi attitűdök szerepe szórványközösségekben a többnyelvűség megőrzésében. Asszimiláció *versus* disszimiláció

Előző szépirodalmi, folklór- és zenepéldáinkban közös, hogy egy olyan államalakulaton belül születtek és virultak, amelynek nyelvi kisebbségei nem voltak kitéve erőszakos asszimilációs nyomásnak. Nem volt felülről irányított gyűlöletkeltés egyetlen etnikai csoport irányában sem, és ez nemcsak 1844 előtt, hanem egészen 1914-ig igaz volt. Mindez azzal járt, hogy a többnyelvű (szórvány)területeken kölcsönösen megvolt az érintkező nyelvek iránti pozitív külső és belső nyelvi attitűd. Ebbe az egészséges népi ugratás mindig belefért, egymás torkának átharapása már nem. Természetesen lehet, különösen a román-magyar kapcsolattörténetben ennek szomorúan ellentmondó, véres momentumokat sorolni, de összességében, különösen magyar-szláv, magyar-német viszonylatban nem ez, hanem a fentebb leírtak voltak a jellemzőek Trianonig. Sőt, azokon a területeken, amilyen pl. a mai Kárpátalja soknemzetiségű területe is, a mai napig megvannak a népi diplomáciának ezek az egymást kölcsönösen elfogadó nyelvi-kulturális megnyilvánulásai.[10] Tükröződik ez a mindennapok „po zákárpátszki” nyelvhasználatában is, ahogy Zékány írja, „nyelvek és kultúrák találkozásánál” [21, 61–63.o.]. Éppen ezért sajnálatos, hogy még 2024-ben is több közép-kelet-európai állam az erőszakos asszimilálás bűvkörében él.

Amennyiben a józan ész és a méltányos kisebbségpolitika szellemében az általam már többször összegzett disszimilációs modellt alkalmaznák, azzal az asszimilációt erőltető, kardcsörgető államok nagyobb kulturális és gazdasági prosperitást érhetnének el, s nem mellesleg rengeteg felesleges napi politikai feszültségtől és interetnikus kártételtől kímélnék meg magukat és állampolgáraikat. Itt hely szűkében modellem lényegét csak táblázatos formában közlöm, bővebben l. ezt pl. Pomozi 2020 [15, 143–158.o.]. Modellem ebben a formában a magyar nyelvközösség és a környező államok kontextusában értelmezendő, de mindez igaz és tetszőlegesen alkalmazható bármely állam bármely kisebbségi nyelvére.

Asszimiláció	Disszimiláció
nyelvcsere > nyelvfeladás	többnyelvűség megőrzése
nyelvi-kulturális veszteség keletkezik	nyelvi-kulturális többlet keletkezik
eltűnik a magyar identitás	megmarad a magyar identitás
eltűnik a magyar mint környezeti nyelv	megerősödik a magyar mint környezeti nyelv
nincs helyzeti előny idegennyelv-tanulásnál > gyengébb angol stb. tudás	előny az idegennyelv-tanulásnál > jobb angol stb. tudás
nyelvi-kulturális identitászavar, lelki problémák, széteső nemzeti közösségek reális veszélye	kiegyensúlyozott ember, nincs identitászavar, egészséges helyi magyar közösségek
a társadalmi méretű, gyakran erőszakolt asszimiláció miatt komoly társadalmi feszültségek keletkeznek	békés disszimiláció, fair többnyelvűség esetén nincsenek nyelvi alapú társadalmi feszültségek
eltűnik a kulturális fair trade szinergikus lehetősége > nincs ilyen gazdasági potenciál	fennáll a kulturális fair trade szinergikus lehetősége > van ilyen gazdasági potenciál

Összegzés: Feladatok

Az előbb ismertetett modell visszavezet a tanulmányom első fejezetében Bodó Barnától idézett megállapításokhoz és feladatmeghatározáshoz: „bucsálódás és az elmúlás miatti kesergés helyett a segítő szándék(nak kell) találn(i)a – zárójeles betoldások tőlem, P. P. – világos keretet, eloszthatóó feladatokat és ezekhez rendelt forrásokat. Itt az ideje, hogy a bajainkról való beszédmódban a bajokról át lehessen térni ezek kezelésének az előkészítésére”. Írásomban történeti kontextusba helyezve érveltem amellett, hogy a szórványról igenis lehet és kell másképp gondolkodni, mint puszta leletmentő, dokumentarista nyelvészi attitűddel, – nem vitatva előbbi jogosságát és szükségességét sem, amely a „menthetetlennek” ítélt emlékét óhajtja megörökíteni az utókornak.

A történeti példák igazolhatják egyik leglényegesebb, a szórvány deskriptív szempontú meghatározásait finomító megállapításom: **A szórvány végzetes felmorzsolódását és eltűnését (szétrobbanását és/vagy teljes asszimilációját) nem önmagában a szórványhelyzet, hanem a szórványra nehezedő külső (nyelv)politikai nyomás okozza.**

[10] Ez az interkulturális érintkezés még a 2022 óta fokozódó exodus, illetve a napjainkban Kárpátaljára irányuló tömeges belső migráció közepette is igaz.

Ebből viszont az következik egyfelől, hogy akár nagyobb tömböket is szétrobbanthat egy szerencsétlen történeti-(nyelv)politikai konstelláció, másfelől egy szórvány vagy diaszpóra is megizmosodhat, ha az illető államban megvan a valós európai igény az adott régió kisebbsége(i) nyelvpolitikai helyzetének rendezésére, és a kisebbségi nyelvi jogok maradéktalan érvényesítésére. Ez utóbbiak lennének a szórványhelyzetben lévők jogi garanciái addiktív két- vagy többnyelvűségük megőrzésére. Ugyanakkor ezek a kisebbségpolitikai garanciák sem sokat érnek, ha a szórványközösségen belül nincs pozitív belső nyelvi attitűd, a szórványt körülölelő-átszövő államnyelvi tömbökben pedig nincs meg a szórvány nyelvével szembeni pozitív külső attitűd, vagy legalább az annak kialakítására való készség.

Persze ahogy a kisebbségpolitikai-nyelvpolitikai-nyelvi jogi támogatás mértéke javítható, ugyanúgy fejleszthető az érintkező közösségek nyelvi attitűdje is. Tulajdonképpen ezek optimalizálása jelöli ki a Bodótól említett cselekvések elsődleges kereteit. A feladat nem kevesebb, mint annak a fajta nyelvi aszimmetriának a megszüntetése, melyet Péntek így jellemez: „A romániai magyar román kétnyelvűség még mindig *de facto* és nem *de jure* kétnyelvűség. A nyelvi jogoknak az a köre, amelyet a román törvények biztosítanak, semmiképpen nem éri el azt a szintet, hogy azt hivatalos kétnyelvűségnek lehetne tekinteni. Ezt a kört jelentős mértékben szűkíti a törvények sokféle hatályossági szintje a jogok reális érvényesítésének sokféle akadálya […] a nyelvi jogok érvényesülésének egyik reális akadálya a kisebbségi kétnyelvűség egyoldalúsága, aszimmetriája, az, hogy a kisebbséghez tartozó személyek túlnyomó része kétnyelvű, a többségiek közül viszont nagyon kevesen beszélnek magyarul.” [11, 336.o.].

A magyar nemzetpolitika nem keveset tett az utóbbi bő évtizedben azért, hogy Péntek-idézetben ábrázoltnál kedvezőbb kisebbségi és nyelvi jogi helyzetbe kerülhessenek azok a magyar nemzetrészek, amelyek nem használhatják szabadon anyanyelvüket. Szili Katalin és Kalmár Ferenc „A nemzeti kisebbségvédelem javasolt alapelvei Európában” c. dokumentumukkal sokat tettek azért, hogy a „mélyen hallgató Európa” meghallja a cselekvésre hívó szót, és végre világos, mérhető-ellenőrizhető, ténylegesen alkalmazandó keretrendszere alakuljon ki az európai kisebbségvédelmi politikának. Összeurópai kezdeményezésüket jól egészítik ki a Kárpát-medencei, államokra bontott kisebbségi nyelvi jogi áttekintések és Szili Katalin összegző, Harmincból tíz c. kötete [17].

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy ami a szórványok nyelvpolitikai helyzetének javítását illeti, a magyar nemzetpolitika ne tett volna igen lényeges lépéseket. Azt azonban látni kell, hogy a végső pozitív döntéseket az érintett kormányoknak és parlamenteknek kell meghozniuk.

A belső nyelvi attitűd javítása terén is sokféle kezdeményezés történt az utóbbi évtizedben, projektek sora segítette a Kárpát-medencei iskoláztatást, a Rákóczi Szövetség programjaitól kezdve az egyes országok helyi szervezeteinek, pedagógus szövetségeinek kiadványaiig és kurzusaiig. Szinte végtelenségig folytatható lenne a sor. A magyarországi nyelvész-szerzők munkái közül említhetjük Pusztay János *Magyar szemhatár* sorozatát a Kárpát-medencei őshonos magyar nyelvi kisebbségek helyzetének átfogó elemzésével a Nap Kiadó gondozásában, vagy Pomozi Péter és Karácsony Fanni *Magyar nyelvű otthon* c. könyveit az Anyanyelvápolók Szövetsége kiadásában, mely a Kárpát-medence és a nagyvilág magyar kisebbségi nemzetrészeinek nyelvpresztízs-sorozata a pozitív belső nyelvi attitűd erősítésének szándékával.

Talán a nem kevésbé fontos külső nyelvi attitűd javításának programjaival maradt leginkább adós mind a szakma, mind pedig a magyar nemzetpolitika. Márpedig tény, hogy egy kisebb közösség, különösen is egy szórványközösség képtelen függetleníteni magát az őt körülvevők nyelvi-kulturális értékítéleteitől vagy éppen előítéleteitől.

S befejezésül még egy gyakorlati szempont, amely nélkül szintén nem lehet semmiféle nyelvi kisebbség felemeléséről beszélni, ez pedig a gazdasági. Ha szülőföldemen, anyanyelvemen találok munkát, azzal spontán módon, erőteljesen megemelkedik anyanyelvem presztízse. Mint Zubánics László megjegyzi: „Az objektivitás megőrzése érdekében a magyar kisebbségek helyzetét országonként külön-külön kell megvizsgálni, hogy megtaláljuk azon pozitív „diszkriminációk” együttesét, amelyek az adott ország viszonylatában a magyarság felemelkedését szolgálnák” [22, 47.o.].

Vagyis a politikai és jogi garanciák, az egyén és szomszédjának pozitív nyelvi attitűdje mellett a megfelelő gazdasági környezet is szinergikusan segítheti a Kárpát-medencei magyar szórványok fennmaradását. Számomra nem kérdés, hogy a „szórványról másképp” így, ebben a fennmaradásban kell gondolkodnunk, és ennek szellemében kell tudósként, tanárként, lelkipásztorként, papként, közéleti személyiségként cselekednünk.

IRODALOM

1. Andrássy György. A magyar nyelv és a magyar nyelvközösség jogi helyzete. In Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2017. 64–90.o.

2. Beretka Katinka. A nemzetiségi nyelvi jogok (d)evolúciója Szerbiában az elmúlt ötven évben: Merre tovább? In Pomozi Péter szerk. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után. Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 29. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 13–36.o.

3. Berzeviczy Gergely. Etwas über Nationen und Sprachen. In: Joseph von Hormayr hrsg. *Archiv für Geschichte, Statistik und Literatur VIII.* Wien, 1817. 287–289.

4. Bodó Barna. Szórványról – másként. In: Cseke Péter szerk. *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában.* Kolozsvár: Korunk–Komp-Press, 2016. 37–57.o.

5. Fodor István (szerk.). *Szórványlétben. Riportkönyv.* Újvidék: Magyar Szó, 2016.

6. Gál Noémi. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 6. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2010.

7. Gracza György (szerk.). *A nevető Magyarország 2. Népi fortélyok és úri huncutságok.* Budapest: Helikon Kiadó, 2013.

8. Kiss Jenő – Pusztay Ferenc (szerk.). *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2018.

9. Kocsis Károly – Tátrai Patrik. *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: MTA CsFK Földrajztudományi Intézet, 2015.

10. Nagy Dóra. Hogyan tanultak a XVIII-XIX. századi német polgárok magyarul? Magyar–német kétnyelvűség a történelmi Magyarországon. *Édes Anyanyelvünk,* 2024. 21–23.o.

11.Péntek János. *Történések a nyelvben a keleti végeken*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015.

12. Péntek János. Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. In Cseke Péter szerk.: *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press, 2016. 29–36.o.

13. Péntek János. A külső régiók. In Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2017. 179–198.o.

14. Pomozi Péter. Népességváltozás és magyar identitás a Kárpát-medencében. Nyelvpolitikai lehetőségeink száz évvel Trianon után. In Pusztay János szerk.: *A veszélyeztetett magyar nyelv*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2020. 119–167.o.

15. Pomozi Péter. Kárpát-medencei többnyelvűségi minták Trianon előtt és után. Merre tovább? In Pomozi Péter szerk.: *A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után. Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 29. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 69–105.o.

16. Pusztay János. És a magyar nyelv? Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Széphalom, 2021.

17. Szili Katalin. *Harmincból tíz. Kárpát-medencei autonómiatörekvések, szomszédságpolitika és az európai kisebbségvédelem 2010–2020.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, Budapest, 2021.

18. Szili Katalin–Kalmár Ferenc. *A nemzeti kisebbségvédelem javasolt alapelvei Európában.* k.n., h.n. 2021.

19. Vikár Béla. Ispiláng, ispilángi rózsa. *Magyar Nyelvőr*. 36 (1907) 7: 289–295.o.

20. Zékány Krisztina. „mert biccen a szó már a száj szögletén.” A nyelvi és nyelvpolitika helyzet alakulása az elmúlt száz évben Kárpátalján. In Pomozi Péter szerk.: *A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után. Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 29. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 2021. 119–144.o.

21. Zékány Krisztina. Nyelvek és kultúrák találkozásánál. Oktatási intézmények Kárpátalján. In Pomozi Péter szerk.: *Kárpátalja.* Magyar nyelvű otthon 5. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 2023. 61–63, 64–69.o.

22. Zubánics László. A kárpátaljai magyarság szülőföldjén való megmaradása elsősorban gazdasági fejlesztésekkel oldható meg. In Pusztay János szerk. Zékány Krisztina szerk.: *A kárpátaljai magyarság a 21. században.* Magyar Szemhatár 1. Nap Kiadó, Budapest. 2018. 47–87.o.

23. Krúdy Gyula. *Egy krónikás könyvéből.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.